

درباره خوزستان

مهدی بیگدلی

عبدالواسع جلی غرچستانی شاعر قرن ششم هجری قمری حدود هشتصد سال پیش در بیتی از قصیده‌ای بلند سروده:

گه از سنبل حجابی بر فراز پرنیان پوشد گه از عنبر نقابی بر طراز شوشتر بندد
یا خواجه شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی ۷۹۲-۷۱۵ ه.ق. شاعر قرن هشتم نیز در بیتی از غزلی آورده:

بعد از این نشکفت اگر با نکهت خُلق خوشت خیزد از صحرای ایذج نافه مشک ختن
نام واژه‌هایی چون شوشتر، ایذج (ایذه)، اهواز، خوزستان، ارجان، دورق، جانکی و... در شعر بسیاری از شاعران گذشته آمده‌اند، پژوهشگران علاقمند به حوزه خوزستان‌شناسی برای تبیین رویدادهای تاریخی و پی بردن به نقش اقتصادی فرهنگی اجتماعی شهرها و حیات علمی فرهیختگان آن دیار طی دوره‌های تاریخی ایلامی - آریایی - اسلامی لازم است علاوه به بهره‌گیری از منابع نوشتاری تاریخی، از منابع ادبی، جامعه‌شناسی، باستان‌شناسی، سکه‌شناسی، انسان‌شناسی، نسخه‌شناسی، که هر کدام سهمی در روشن شدن، پوشیدگی‌ها و ابهامات تاریخی دارد، بهره جویند. از این روی بسیاری از آثار ارزشمند ادبی منظوم و منثور می‌توانند به پژوهشگر یاری رسانند.

از نمونه‌های ارزشمند ادبی منظوم که در در دوره صفوی و درباره مقابله و جنگ‌های ایرانیان با پرتغالی‌ها به نظم کشیده شده‌اند دو مجموعه منظوم به نام‌های جنگ‌نامه کشم و جرون‌نامه هستند که به جزئیات رویدادهای نظامی و چگونگی صف‌آرایی ایرانیان در مقابل پرتغالی‌ها و بیرون راندن آنان از جنوب ایران و خلیج فارس می‌پردازند و اشاره‌هایی هم به نقش خوزستانی‌ها در این دو مجموعه منظوم به چشم می‌خورد.

سراینده جنگ‌نامه کشم‌نامه ناشناس ولی جرون‌نامه گمبرون را شاعری به نام قدری سروده است. این دو منظومه با تصحیح محمد باقر وثوقی و عبدالرسول خیراندیش در سال ۱۳۸۴ چاپ و منتشر شده‌اند. یک منظومه سروده شده به زبان لری توسط شاعری به نام ملاقلعه سردی در مورد شورش محمد تقی‌خان بختیاری در جنوب موجود است که به دلیل پیوندی که تاریخ سیاسی و اجتماعی بختیاری‌ها با خوزستان و به خصوص منطقه جانکی (که در زمان محمدتقی‌خان حاکم‌نشین بختیاری بود اهمیت فراوان دارد. ملاقلعه سردی که خود از بختیاری‌هایی است که در میان قشون معتمدالدوله برای سرکوب محمدتقی‌خان بختیاری در زمان محمدشاه قاجار لشکرکشی نموده‌اند، و شاهد برخوردهای نظامی بوده جزئیات این برخوردها را به نظم کشیده است. این منظومه توسط انتشارات آزران در سال ۱۳۸۱ چاپ و منتشر گردید.

ریاض الفردوس خانی نوشته محمد میرک بن مسعود حسینی از منابع تاریخی و جغرافیایی دوره صفوی که رویدادهای تاریخی دوره‌های پیشین و دوره صفوی تا روزگار نگارش کتاب یعنی حدود سال ۱۰۸۰ هجری قمری را نگاشته نیز از منابع دست اول و مفید تاریخ سیاسی و اجتماعی فارس، کهگیلویه و بویراحمد، خوزستان و چهار محال و بختیاری است، تنها نسخه موجود این کتاب توسط ایرانشناس اعظم مرحوم استاد ایرج افشار معرفی شده و به کوشش ایشان و خانم فرشته صرافان در سال ۱۳۸۵ به وسیله بنیاد موقوفات محمود افشار چاپ و منتشر گردید. بدایع الاخبار نوشته میرزا عبدالنبی منشی بهبهانی نیز گزارشی خاص و منحصر به فرد از حمله افغان‌ها به جنوب ایران و خصوصاً بهبهان و چگونگی برخوردهای نظامی در فاصله سال‌های ۱۱۴۲-۱۱۳۵ هجری قمری می‌باشد که در مورد جنبش صفی میرزا نیز آگاهی‌های سودمندی به دست می‌دهد و همانطور که در منابع آمده است بهبهان نیز مانند یزد از جمله شهرهایی بود که از تصرف و دست‌اندازی افغان‌ها به دور مانده بود. این نسخه نیز توسط مرحوم دکتر جمشید قائمی تصحیح گردید.

افزون بر منابع ذکر شده منابع بسیاری نیز هست که تا کنون ناشناخته مانده‌اند و اینک تنها در دسترس پژوهشگران قرار دارند و عموم مردم به دلیل عدم تصحیح و یا ترجمه امکان بهره‌مندی از آن را ندارند. از برجسته‌ترین این گونه آثار کتاب جغرافیایی کینر است که تنها بخشی از آن توسط مرحوم مهرباب امیری از پژوهشگران و مترجمان علاقمند به تاریخ خوزستان و بختیاری ترجمه و چاپ شده این کتاب با عنوان: *A Geographical memorie of Persian Empire* و John macdonald Kinner London 1813 در لندن چاپ شده و از منابع جغرافیایی ایران در اوایل دوره قاجار است که تا کنون ترجمه نگردیده است پانزده ماه در خوزستان نیز نوشته یک روزنامه‌نگار انگلیسی به نام استوکلر در اوایل دوره قاجار در سال ۱۸۳۲-۳۳ میلادی به نگارش درآمده و تا جایی که می‌دانیم در ایران ترجمه نشده است و تنها در لندن با عنوان:

FIFTEEN MONTHS' PILGRIMAGE THROUGH UN TRODDEN TRACTS OF KHUZISTAN AND PERSIA, IN A JOURNEY FROM INDIA TO ENGLAN, THROUGH PARTS OF TURKISH ARABIA, PERSIA, ARMENIA, RUSSIA, AND GERMANI/.

PER FORMED IN THE YEARS 1831 AND 1832 BY. J.H STOCQUELER. IN TOW VOLUMES VOL.II LONDON.

در دو جلد چاپ و منتشر گردید.

اهمیت کشف نفت و نقش آن در اقتصاد ایران از زمان کشف تا به امروز بر کسی پوشیده نیست. مهندسين معدن و کارشناسان زمین‌شناسی زیادی در خوزستان از دوره قاجار بدین منظور کوشش نموده‌اند و گزارش‌هایی از خود بر جای گذاشته‌اند که تا کنون ترجمه نشده‌اند. این کارشناسان به بررسی زمین‌های اطراف رامهرمز، جانکی هفتگل و شاردین و مسجد سلیمان پرداختند و برای نمونه نام چند نفر از آنها آورده می‌شود:

۱- اچ تی بورلز، در سال ۱۹۰۱ در نفت سفید. H. T. Burls - ۲ دبلیو. اچ. دالتون در سال ۱۹۰۳ در شاردین اطراف رامهرمز، W. H. Dalton - ۳ ای. اچ. کانینگهام-کرگ. در سال ۱۹۰۷ میلادی در منطقه شاردین اطراف رامهرمز، E. H. Cunningham Craig - ۴ بازیل اف ماکرووی، در سال ۱۹۰۹ در منطقه شاردین اطراف رامهرمز. Basile - Macrovie - ۵ لیستر جیمز در سال ۱۹۹۰ - James Lister ، در منطقه نفت سفید.^۱

افزون بر کتاب‌های یاد شده، آثار و بناهای فراوانی در خوزستان وجود دارد که به دلیل بی‌توجهی مردم و کم‌توجهی مسئولین میراث فرهنگی و مراجع ذیربط و قرار نداشتن در فهرست آثار ملی در معرض آسیب دیدگی جدی هستند.

این آثار که مربوط به هر سه دوره ایلامی- آریایی- اسلامی می‌باشند، حریم مشخصی ندارند و شامل امام زاده‌ها، پیرها، کاروانسراها، آرامگاه‌ها، بازار، قنات، کاریز، دژها، تپه‌ها و ... می‌باشند که متأسفانه تا کنون مورد کاوش و بررسی‌های میدانی قرار نگرفته‌اند. بیش از بیست گستره باستانی در خوزستان که عمدتاً در رامهرمز و جانکی (باغملک و میداود) قرار گرفته‌اند و نیاز به کاوش و بررسی‌های میدانی دقیق توسط باستان‌شناسان دارند عبارتند از:

- ۱- تپه‌های اطراف پتک جلالی از توابع شهرستان باغملک (جانکی)
- ۲- بقایای یک تپه تاریخی در شهر میداود به نام من کل
- ۳- بقعه عام اسفندیار در پوتو از توابع میداود باغملک
- ۴- بقایای حمامی قدیمی در کنار رودخانه دالان در آبادی کله سیر میداود
- ۵- آرامگاه ولی محمد بیگ در آبادی چم سید محمد (ع)
- ۶- بقایای اثری تاریخی در پیرمورد
- ۷- بقایای شهر کل ترب در میان محور دالان و سرله که حدود یکصد و شصت سال پیش توسط منشی سفارت روس در ایران به نام بارون دبد که در زمان محمد شاه قاجار از خوزستان و بختیاری دیدن نموده

۱. تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران. جلد سوم، تألیف حسین محبوبی اردکانی به کوشش کریم اصفهانیان و جهانگیر قاجاریه، چاپ دوم، پاییز ۱۳۷۶، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ص ۲۲۸.

و گزارش جالبی از این ناحیه دارد معرفی شده است. ولی متأسفانه تا کنون حریم آن مشخص نشده و هیچ‌گونه کار کاوش روی آن انجام نگرفته است. در این کهن‌شهر سنگ‌های مدور و حجیم، بقایای آسیاب، نقاره‌خانه و کاوانسرا ... دیده می‌شود.

- ۸- بقایای قلعه کل سیر در آبادی کله سیر میداود
- ۹- محوطه باستانی جویچی در رامهرمز که آثاری مربوط به دوره ایلام نو از آن به دست آمده است.
- ۱۰- تپه ملاسوزی در رامهرمز
- ۱۱- تپه سرچشمه در رامهرمز
- ۱۲- محوطه بی‌بی تاج در رامهرمز
- ۱۳- تپه مربعه در رامهرمز
- ۱۴- تپه بغدک در رامهرمز
- ۱۵- تپه بایمان در رامهرمز
- ۱۶- بقایای قلعه کهن در رستم‌آباد در رامهرمز
- ۱۷- بقایای شهر تازنگ در شهرستان باغملک
- ۱۸- دو رشته کاریز یا قنات در آبادی دالان
- ۱۹- بقعه سید جمال‌الدین حسین در ابوالفارس
- ۲۰- آثار یک بقعه قدیمی در کنار بَرَم جمال سرله^۱ شناسایی بافت‌های کهن و کاوش در اینگونه آثار باستانی و بهره‌گیری از دانش سکه‌شناسی، سفال‌شناسی، مَهرشناسی می‌تواند ما را با چگونگی روند تغییر و تحولات هنر و معماری در این بخش از استان خوزستان آشنا سازد و چه بسا یافته‌های نویی که با افزودن بر آگاهی‌های ما فرضیات و حدسیات تاریخی را دیگرگون نماید.

۱. بررسی اوضاع سیاسی اجتماعی فرهنگی و اقتصادی منطقه جانکی در دوره قاجار و پهلوی اول. موضوع پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهدی بیگدلی، پاییز ۱۳۸۷.